

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 79 Ağustos 2021 & Volume: 14 Issue: 79 August 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ANKARA MAHBUSHANESİ: OSMANLI ARŞİVİNDE ANKARA HAPİSHANE PROJELERİ*

ANKARA PRISON: ANKARA PRISON PROJECTS IN THE OTTOMAN ARCHIVE

Emre KOLAY*

Öz

Tanzimat'ın ilanı sonrası Osmanlı bürokrasisinde görülen dönüşüm süreci ceza hukuku sisteminde de yaşanmıştır. Özellikle yabancı diplomat ve büyükelçilerin girişimleri ve tavsiyeleri ile şekillenen yeni ceza kanunları, Avrupa'da da dönüşüm yaşamakta olan ceza sistemlerine paralel bir şekilde gelişmektedir. 1851 Kanun-ı Cedid'i (Yeni Kanun) ve 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu ile Osmanlı bürokrasisi Ortaçağ ceza sisteminden radikal bir kopuş yaşamak ve kısas-diyet temelli bedene dayalı ceza sisteminden zaman-mekana hapsedme sistemine geçiş arzusundadır. Bu durumda, Osmanlı devlet adamları, özellikle İngiliz devlet adamlarından destek almakta sakınca görmemiş, Statford Canning, Gordon ve Henry Bulver gibi isimler hapisane ıslahatlarına dair raporlarını sunmuşlardır. Elbette raporlarda mevcut hapisanelerin durumlarına geniş yer verilmiş, hijyen yoksunluğu, kapasite yetersizliği ve güvenlik açıkları gibi konularda tavsiyeler verilmiştir. Bu bağlamda gelişen hapisane mimarisinin arşiv belgelerine geniş ölçüde yansımaları söyleyebiliriz. Günümüze ulaşmış yüzün üzerinde hapisane kroki ve çizimleri özellikle II. Abdülhamid dönemi ve sonrası hapisane mimarlığına ve mimarlarına ışık tutmaktadır. Ankara'da inşası düşünülen hapisane binası için de üç farklı zaman diliminde hazırlanan ve birbiriyle mimari özellikle açısından bağlantısı bulunmayan üç özgün proje bu çalışma kapsamında ele alınmakta, inşa süreçleri ve mimari karakteri irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Hapisaneleri, Ankara Hapisaneleri, Ankara, Hapisane, Osmanlı Mimarlığı.

Abstract

The transformation process seen in the Ottoman bureaucracy after the proclamation of the Tanzimat was also experienced in the criminal law system. The new penal codes, shaped by the initiatives and recommendations of foreign diplomats and ambassadors, are developing in parallel with the penal systems that are undergoing transformation in Europe. With the 1851 Kanun-ı Cedid (New Law) and the 1858 Penal Code, the Ottoman bureaucracy desires a radical break from the medieval penal system and a transition from the body-based punishment system based on retaliation-diet to time-space imprisonment. In this case, Ottoman statesmen did not hesitate to get support from British statesmen, and names such as Statford Canning, Gordon and Henry Bulver submitted their reports on prison reforms. Naturally, the status of existing prisons was widely covered in the reports, and recommendations were given on issues such as lack of hygiene, capacity and security gaps. In this context, it can be said that the developing prison architecture is widely reflected in archive documents. Over a hundred prison sketches and drawings that have survived to date shed light on the architecture and architects of the prison, especially in the period of Abdulhamid II and after. Three original projects prepared in three different time periods for the prison building, which is planned to be built in Ankara, and which do not have any connection with each other in terms of architectural features, are discussed within the scope of this study, the construction processes and architectural character are examined.

Keywords: Ottoman Prisons, Ankara Prisons, Ankara, Prison, Ottoman Architecture.

*Bu çalışma Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenen 20M001 No'lu "Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Hapisane Mimarisi" adlı proje ve proje kapsamında yayınlanan yine aynı isimli bilimsel kitap çerçevesinde hazırlanmıştır.

** Arş. Gör. Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Hatay/Türkiye, ORCID ID: 0000-0002-5696-324X, e-posta: ekolay@mku.edu.tr

1. GİRİŞ

Cezalandırma yöntemi olarak bireyi belirli bir süre içinde belirli bir mekânda tutma üzerine kurulmuş hapisane kurumunun geçmişi, insanlık tarihinde tahmin edildiği kadar uzun bir süreci kapsamaz. Modernleşen dünyanın ihtiyaç duyduğu cezalandırma sistemi gereksinimine karşılık veren hapisane kurumlarının 18. yüzyıl içinde oluştuğu ve kısa sürede batılı devletler aracılığıyla tüm dünyada kabul gördüğü bilinmektedir (Foucault 2019, s. 39). Modern öncesi döneme bakıldığında, yine dünyada kabul gören birbirine paralel cezalandırma sistemlerinin uygulandığını söyleyebiliriz. Herhangi bir yapının - genellikle kaleler- veya terk edilmiş harabelerin cezalandırılan bireyin belli bir süre tutulduğu mekân olarak kullanımı Avrupa'dan Anadolu'ya ve Asya içlerine kadar farklı coğrafyalarda karşılaşılabileceğimiz bir durumdur. Modern öncesi esas cezalandırma yönteminin ise bireyin bizzat uzuvlarına yapılan ve işkence olarak adlandırdığımız müdahaleler olduğunu belirtmek gerekir ki bu süreç 19. yüzyıl ortalarına kadar kimi Avrupa devletleri tarafından meşruiyetini koruyacaktır (Foucault 2019, s. 49-50). Ceza hukukunun modernleşme süreci hapisane mimarisi pratiğini de doğurmaktadır. Bu bağlamda 18. yüzyıldan itibaren Avrupa ve Kuzey Amerika'da yoğun bir hapisane inşa süreciyle karşılaşırız (Johnston, 2000). Farklı plan tiplerinde inşa edilen hapisanelerin mimari tasarım sürecini yönlendiren en önemli faktör ise ceza yöntemleri ve mahkûmun gündelik yaşam pratikleridir. Mahkûmun ceza sistemi içinde ıslah edilmesi için geliştirilen yönetsel becerileri (Powers, 1826) destekleyen mimari formlar 19. yüzyıl boyunca farklı plan tasarımlarının ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır.

Ceza hukuku ve cezalandırma sistemlerinin Avrupa'da geçirdiği dönüşüm sürecini Tanzimat ilanı sonrası Osmanlı İmparatorluğunun da yaşadığını görmekteyiz. Pek çok modern kurum gibi hapisaneler de Tanzimat sonrasında şekillenen kurumlar arasında yer almaktadır. Modern öncesi Osmanlı'da cezalandırma mekânları olarak farklı işleve sahip yapıların tercih edildiği görülür. Tersane, kale, konut ve han gibi yapıları yüzyıllar boyunca suçlu bireyin "tutulduğu" mekânlar olarak sıralamak mümkündür. Özellikle Kırım Savaşı ve sonrasında Batı ile daha yakın ilişkiler kurmaya başlayan Osmanlı bürokrasisinde İslahat Fermanı sonrasında ceza sistemi için yeni adımların atıldığı, bununla birlikte hapisane yönetimini ve mimarisini de peşinden getiren bir resepsiyon sürecinin başladığı bilinmektedir (Bozkurt, 1996, s. 109). Bu kapsamda 1851 tarihli Kanun-ı Cedid (Yeni Kanun) ile kısas ve diyet gibi şer-i hukuk temelli cezalandırma usulleri kaldırılır. Fakat esas değişim 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hûmayûnu ile kendisini gösterir. Söz konusu kanun 1810 tarihli Fransız Ceza Hukuku'ndan (Code Pénal de l'empire Français) düzenlenen bir çeviri kanun niteliğine sahiptir. Kısaca, Osmanlı idaresinin Tanzimat sonrası değişim sürecine giren ceza sisteminin motivasyon kaynağını Fransa'da bulduğu söylenebilir. Fakat bu durumun aksine, Osmanlı bürokrasisini yeni ceza sistemlerine yönlendiren iradenin İngiliz bürokratları olduğu görülür. Kırım Savaşı esnasında Osmanlı başkentinde büyükelçilik görevi üstlenen Stratford Canning'in 1851 yılında kaleme aldığı Memorandum on Improvement of Prison in Turkey adlı raporunda pek çok Osmanlı kentinde bulunan hapisanelerin mevcut durumları ele alınır (Şen, 2007, s. 19). Canning'in üzerinde durduğu ıslahat başlıkları arasında farklı suçlardan mahkûm edilmiş bireylerin birbirinden ayrı koşullarda tutulması, mekânların ve mahkûmların temel hijyen ve sağlık koşullarına sahip olması ve hapisanelerde fiziki kapasitenin aşılması yönündeki öneriler (Schull, 2014, s. 45), hapisanelerin ıslah çalışmalarında Osmanlı yöneticilerini uzun süre meşgul edecek, pek çok raporda bu sorunlar ön plana çıkacaktır. Canning'in ortaya koyduğu sorun ve çözüm önerilerini bir başka İngiliz büyükelçi Henry Bulver de dile getirecek, mahkûmların üretim hayatına katılmaları adına yeni yollar aranması gerektiğini bildirecektir (Yıldız, 2012, s. 198-199). Osmanlı ceza kanununun resepsiyonu sürecinde II. Abdülhamid döneminde dikkat çeken bir girişim 25 Haziran 1879 tarihli Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâiye Kanunu'dur. Söz konusu kanunun 448-458 arasındaki maddeleri doğrudan hapisane ve tevkifhanelerin idari yönetimiyle ilgili detayları içermektedir. Canning ve Bulver'in üzerinde durdukları ıslahat maddelerinin ciddiyetle takip edildiğini ve Osmanlı bürokratlarının bu önerileri göz ardı etmediklerini böylece görebiliriz. 1880 yılında 97 madde halinde kaleme alınan Memâlik-i Mahrûsâyı Şâhâne'de Bulunan Tevkifhane ve Hapisanelerin İdare-i Dâhiliyelerine Dair Nizamname Lahiyası adlı bir hapisane kanun taslağı, Tanzimat ile başlayan ıslah süreçlerinde dile getirilen problemlere ışık tutan ve detaylı bir ıslah programı çizen yazı olması sebebiyle önemlidir (Yıldız, 2012, s. 475-489). Memurların atanma kriterlerinden mahkûmların gündelik yaşam pratiklerine, kadın-erkek mahkûm kabulünden, yiyecek-içecek-kıyafet teminine kadar detaylara yer verilen taslak, ancak bazı değişikliklerle 1917 yılında yürürlüğe koyulacaktır. II. Meşrutiyet döneminde de hapisane ıslahına yönelik önemli adımların atıldığı görülmektedir. Bu dönemde çıkartılan çeşitli nizamnamelerin yanı sıra vilayetlerden sık sık istenen durum raporları, dönemin hapisane koşullarını anlamamız açısından oldukça faydalıdır. Özellikle 1913-1914

yıllarında tüm vilayetlerden istenen sual varakaları, hapishanelerin yoğunluğu, memur sayısı, yapı tipi, malzemesi, arsa boyutu ve arsanın o günkü ekonomik değeri ve mahkûmun gündelik yaşamına dair olanaklarıyla ilgili kısa bilgiler sunması bağlamında özgün detaylar sunmaktadır. Bu dönemin bir diğer ıslahat girişimini de hapishane binalarına yönelik ortaya atılan tip projeler oluşturmaktadır. Dönemin önde gelen mimarlarından Kemaleddin Bey'in farklı ölçülerde ve kapasitelerde hapishane projeleri hazırladığı bilinmektedir (Aydın, 2019, s. 11-36; Yıldız, 2012, s. 469). Hazırlanan tip projelerin, yeni hapishane binalarına ihtiyaç duyan vilayetlere gönderildiği, hapishaneler için proje ve keşif raporları oluşturulurken tip proje dosyalarının dikkate alınması gerektiği dönemin pek çok arşiv belgesine yansımaktadır. Aşağıda ele alacağımız birtakım belgelerde de Ankara'da yeniden yapılması istenen hapishaneler için hazırlanmış tip projelerin kullanılması yönünde talimatlar verildiği tespit edilmiş, bu doğrultuda projeler de sunulmuştur.

Ankara Hapishanesine Ait Belgeler

Osmanlı arşiv kayıtlarında bulunan Ankara'da inşa edilmiş hapishanelere dair belgelere kısaca göz atıldığında, hapishane binalarının inşa ve onarım sürecinin 1858 tarihine kadar indiği söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında Ankara'daki hapishane ile ilgili ulaşılabilen son kaydın 1914 tarihini verdiği görülmektedir. 1858-1914 yıllarını kapsayan yaklaşık altmış yıllık süreçte yapının onarımı ve yeniden inşası ile ilgili taleplerin tekrar ettiği arşiv belgelerine yansımıştır.

Ankara'daki mevcut hapishane binasının onarımıyla ilgili talebi içeren 23 Ocak 1858 tarihli belge (Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vâlâ [MVL], No: 355, Gömlek No: 116), Osmanlı İmparatorluğunda henüz inşa edilmeye başlayan hapishane binalarının ilk örneklerini sunması bakımından önemlidir. Elbette söz konusu yapının hapishane binası olarak mı inşa edildiği veyahut başka bir yapının hapishane işlevine mi dönüştürüldüğü konusu aydınlatılmaya muhtaçtır ve elimizdeki verilerle kesin bir sonuca varmak mümkün görünmemektedir. Ayrıca belge, yapıyla ilgili herhangi bir proje veya görsel malzeme sunmamaktadır.

3 Temmuz 1861 tarihli bir başka belge, Henry Bulver'in sunduğu rapor doğrultusunda Meclis-i Tanzimat tarafından vilayetlere gönderilen ve hapishanelerin mevcut koşullarının bildirilmesi istenen belge ile ilişkilidir. Ankara Meclisi tarafından kaleme alınan belgede mevcut hapishanenin kerpiç duvarlara sahip olduğu ve ahşap kapılarının bulunduğu, bu sebeplerden ötürü güvenlik problemlerinin yaşandığı, hatta bazı mahkûmların hapishaneyi yakarak firar etme teşebbüsünde bulunduğu bildirilmektedir. Meclis, en kısa zamanda kargir bir hapishanenin inşa edilmesi temennisinde de bulunmaktadır (Yıldız, 2012:201-202; Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret, Umum Vilayat Evrakı [A.]MKT. UM], No: 480, Gömlek No: 81).

Ankara Hapishanesi ile ilgili proje dosyasına ulaşabildiğimiz ilk belge 9 Temmuz 1865 tarihini verir (Osmanlı Arşivi (BOA), İrade, Meclis-i Vâlâ [İ. MVL.], No. 534, Gömlek No. 23980).Mevcut yapının plan ve cephe çiziminin sunulduğu bu projede, yapının genişletilmesi için eklenecek mekânların da işlendiği görülür. 1858 tarihinde onarıma tabi tutulması istenen yapının, projede işlenen yapıyla bir bağlantısı olup olmadığı ise arşiv kayıtlarından takip edilmemektedir.

Mevcut hapishane binasının oldukça harap durumda kaldığı, sıhhi, idari ve güvenlik açısından kullanılamaz hale geldiği bilgisi 1897-1898 yılları arasında yoğunlaşan belgeler serisinde belirtilmektedir (Avcı, 2017, s. 131; Osmanlı Arşivi (BOA), Şûrâ-yı Devlet [ŞD], No: 1345, Gömlek No: 2). 14 Şubat 1897 tarihli belgede, yerel yönetim tarafından keşfi yapılan hapishane binasının projesinin sunulduğu görülmektedir (Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı âli Evrak Odası [BEO], No. 908, Gömlek No. 68047). Söz konusu belge, 1865 tarihinden sonra karşılaştığımız ikinci proje dosyasıdır. 9 Ağustos 1898 tarihli bir başka belgede projesi ve keşif bilgileri sunulan hapishane binasının inşa masrafları hakkında detaylar verilmektedir. Buna göre söz konusu yapının masrafları için 1314 (1898-99) yılı vilayet bütçesinden 250.544 kuruşun ayrılması talep edilmektedir (Avcı, 2017, s. 131; Osmanlı Arşivi (BOA). Bâb-ı âli Evrak Odası [BEO], No: 1174, Gömlek No: 87981). 27 Haziran 1902 tarihine ait bir belgede ise 1898 tarihli projenin revize edildiği ve böylece masraflarının 636.237 kuruş olarak güncellendiği bildirilmektedir (Avcı, 2017, s. 131; Osmanlı Arşivi (BOA), Şûrâ-yı Devlet [ŞD], No: 1351, Gömlek No: 3).

Ankara hapishanesinin tamirat sorunlarının 20. yüzyılın başlarında da devam ettiğini arşiv kayıtlarından takip edebiliyoruz. 16 Ocak 1912 tarihli bir belge, Ankara'da yeni bir hapishane binası inşasının zorunluluğu hususunda detaylar sunarken, önerilen projenin uygun olmadığı ve yeniden düzenlenerek gönderilmesi gerektiği vurgulanır (Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Hapishaneler Müdüriyeti [DH. MB. HPS.],

No: 34, Gömlek No: 53). Fakat söz konusu belgede uygun bulunmayan projeye dair görsel bir veri bulunmamaktadır.

Ankara hapishanesi için önerilen bir başka proje dosyası ise 11 Şubat 1914 tarihli (Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Hapishaneler Müdüriyeti [DH. MB. HPS.], No. 39, Gömlek No. 2) ve bu proje Ankara hapishanelerine dair sahip olduğumuz üçüncü projeyi oluşturmaktadır. Belgede, artık sıhhi ihtiyaçlara cevap veremeyecek durumda olan, mahkûm kapasitesini aşan bir hapishanenin yerine yeni inşa edilecek bir hapishaneye ihtiyaç olduğu, Hapishaneler Müdüriyetine, valilik tarafından gönderilen sual varakalarında detayları verilen hapishanenin yerine, sunulan projenin uygulanmasının uygun olduğu dile getirilmektedir.

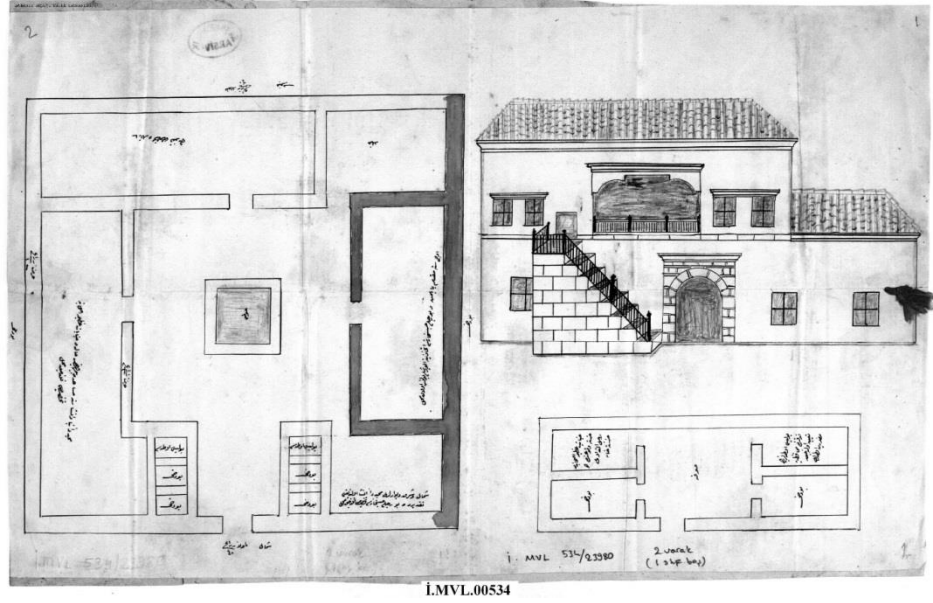
Dahiliye Nezareti, Hapishaneler Müdüriyeti tarafından 1913 yılında tüm vilayetlerin hapishane müdüriyetlerinden istenen sual varakaları, hapishanelerin fiziki ve idari şartları hakkında detaylar sunmakta, Suriye'den Balkanlar'a ve Anadolu'nun küçük kasabalarına kadar geniş bir coğrafyada yer alan hapishane binaları tanıtılmakta ve mevcut sorunları dile getirilmektedir. Ankara vilayetinde bulunan hapishanelerle ilgili hazırlanan 5 Mart 1914 tarihli sual varakalarında (Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye, Müteferrik [DH. MB. HPS. M.], No: 11, Gömlek No: 26) ise merkez sancağa bağlı olan Kızılcahamam (Yabanabad), Kalecik, Nallıhan, Beypazarı, Ayaş, Sivrihisar, Bâlâ, Haymana ve Mihaliççik kazalarındaki hapishanelerle ilgili detaylar da bulunmaktadır (Demiryürek, 2019, s. 135-141). Söz konusu belgeye göre Ankara merkez hapishanesi hükümet konağına yakın bir mevkide, 4.986 zirakare (3.778 metrekare) bir arazi üzerine oturmaktadır. Alt katta sekiz, üst katta dört, toplam 12 koğuştan oluşan hapishanede 405 erkek, yedi kadın mahkûm, 201 erkek, sekiz kadın tutuklu, toplam 621 şahıs bulunmaktadır. Mevcut hapishanenin, sağlık ve güvenlik koşullarına uygun olmadığı, karanlık, havasız ve bakımsız odalara sahip olduğu ve bu sebeple bir an önce yeni bir hapishanenin inşasının zorunlu olduğu sual varakasında da dile getirilmektedir.

Arşiv belgelerinin detaylarına bakıldığında, yaklaşık altmış yıllık süreçte Ankara hapishanesinin sürekli olarak tamire ihtiyaç duyduğunu, zaman zaman ciddi girişimlerin başlatılarak projelerin hazırlandığını fakat dönemin ekonomik şartları sebebiyle sorunların çözüme kavuşturulamadığını görmekteyiz. 1925 yılında inşa edilen ve zaman içinde eklemelerle gelişen Umumi Hapishane'nin (şimdiki Ulucanlar Cezaevi Müzesi), Ankara'nın başkent olma sürecinde yukarıda sıralanan hapishane sorunlarına karşı bir çözüm olarak geliştirildiği söylenebilir.

Ankara Hapishanesine Ait Projeler

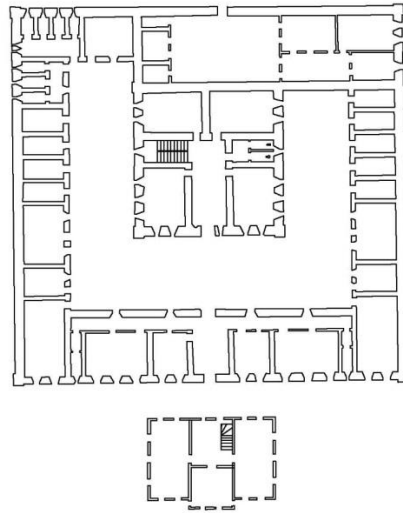
Yukarıda kronolojik bir şekilde sıraladığımız belgeler aracılığıyla Ankara hapishanesinin 19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar fiziki koşullarının niteliği hakkında genel bir çıkarımda bulunmak mümkündür. Sürekli tadilata ihtiyaç duyan yapının kimi belgelerde kerpiç ve ahşap malzeme ağırlığına sahip olduğunu görüyoruz. Bununla birlikte belgelere yansıyan kargir bir bina ihtiyacı da arzu edilen yapı kriterini gösteriyor. Osmanlı arşivleri bu bilgilerin yanı sıra Ankara hapishanesine ait proje dosyalarını barındırması açısından da ayrı bir öneme sahiptir.

Bu kapsamda 9 Temmuz 1865 tarihli belge Ankara hapishanesine dair ulaşılabilen ilk proje dosyasını sunmaktadır (BOA, İrade, Meclis-i Vâlâ [İ. MVL.], No. 534, Gömlek No. 23980). Proje dosyasında giriş cephesi iki, diğer bölümleri tek katlı olarak tasarlandığı anlaşılan hapishane, merkezinde havuzu olan bir avlu çevresinde şekillenen odalardan meydana gelmektedir (Şekil 1). Ana kapı çevresinde sıralanan altı polis odası, iki borçlu koğuşu, bir cinayet koğuşu, bir serikler-hırsızlar koğuşu ve bir heladan oluşan zemin kat ve iki hasta ve iki memur odasıyla simetrik olarak düzenlenen dikdörtgen planlı üst kat, Ankara hapishanesinin plan şemasını tamamlamaktadır. Cephe çizimi, katlar arası ulaşımı sağlayan merdivene derinlik kazandırılarak vurgulanması açısından farklılık göstermektedir. Basit çizgilerle temel öğelerin verilmeye çalışıldığı cephe çiziminde almaşık örme tekniği ile vurgulanan ana kapı ve Bursa tipi kemerle dışa açıklığı olan üst kat merkezindeki sofa belirgin hale getirilmiştir.

Şekil 1: 1865 Tarihli Ankara Hapishane Projesi (BOA, İ. MVL. No. 534, Gömlek No. 23980).

1897-98'de Ankara hapishanesinin tamiratı ve yeniden inşası tekrar gündeme gelmiştir. Yerel idarenin yeni hapishane binası için merkeze sunmuş olduğu projenin bir nüshasına ulaşılabilmektedir. 14 Şubat 1897 tarihli dosya, inşası planlanan hapishaneye ait ana cephe çizimi-mürtesim-i amudisi, arka cephe çizimi-deruni hapishanenin resm-i amudusi, kesiti-makta-i amudisi ile birinci, ikinci ve üçüncü kat planlarına sahiptir (BOA, Bâb-ı âli Evrak Odası [BEO], No. 908, Gömlek No. 68047). Plan merkezinde bulunan avluyu ana kütleyle bitişik bir bina işgal etmektedir (Şekil 2-3). Kürek cezasına mahkûm olanlara mahsus notu ile işlevi belirtilen bu kütlede odaların hangi amaçla kullanılacağına dair bir bilgi verilmemiştir. Avluyu saran diğer bölümlerde ise farklı işlevlere sahip odalar görülür. Tek katlı tasarlanan bu bölümde yalnız ana kapının olduğu alan iki katlıdır. Zemin katta bulunan mekânlar; memur odası, zabıt odası, iki borçlu koğuşu, iki gardiyan odası, dört koğuş, on hücre, nisa tevkifhanesi, istintak-sorgu tevkifhanesi, iki hela iki matbah-mutfak ve bir çamaşırhanedir. Üst kat ise hastaneye ayrılan iki odadan meydana gelmektedir. Sade bir cephe tasarımının tercih edildiği yapıda geniş pencere açıklıkları dikkat çekicidir. Avlu içinde kalan ve kürek cezalılarına ayrılan binada, katların silmelerle yatay olarak belirgin hale getirildiği görülür.

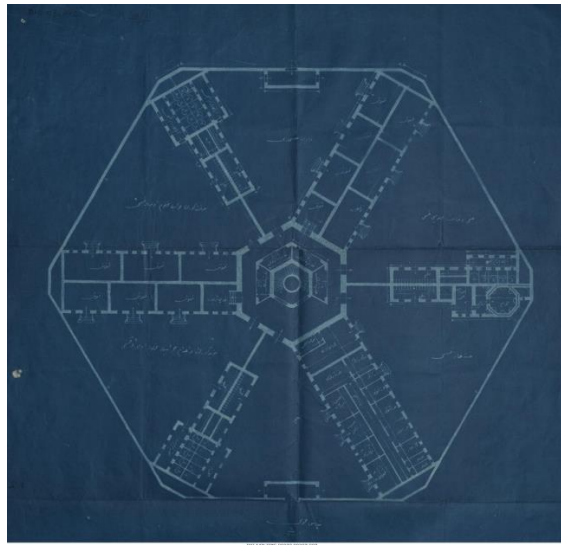

Şekil 2: 1897 Tarihli Ankara Hapishane Projesi (, BEO, No. 908, Gömlek No. 68047 adlı dosyadan düzenlenmiştir).

Şekil 3: 1897 Tarihli Ankara Hapishane Projesi (BOA, BEO, No. 908, Gömlek No. 68047 adlı dosyadan düzenlenmiştir).

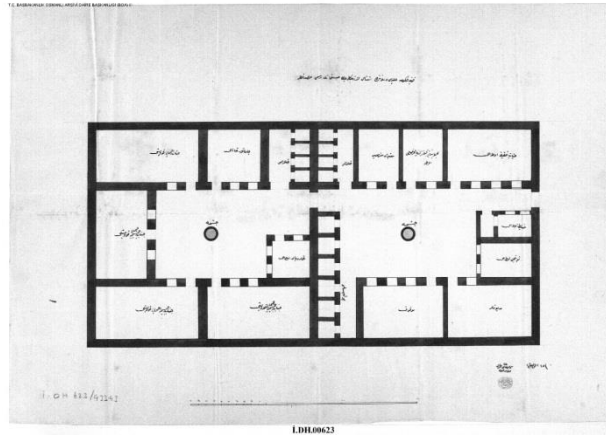
Ankara hapishanesinin artık kullanılamaz halde olduğu ve yeni bir hapishaneye ihtiyaç duyulduğunu belirten 11 Şubat 1914 tarihli belgenin ekinde yer alan proje dosyaları, Ankara hapishanesi için hazırlanan ve günümüze ulaşabilen üçüncü proje olarak kabul edilebilir (BOA, Dahiliye, Hapishaneler Müdüriyeti [DH. MB. HPS.], No. 39, Gömlek No. 2). Söz konusu projede sunulan ve tip projelerden birisi olduğu belirtilen plan şemasının Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaygın olarak tercih edilen ışınsal plan düzeninde hazırlandığı görülmektedir (Şekil 4). Gardiyanlara ait odaların ve gözetleme kulesinin (Şekil 5) bulunduğu altıgen plan şemasına sahip merkez mekâna, ikisi ana, dördü ara yönlere yerleştirilmiş altı kütle bağlanmakta, söz konusu kütleler bütünü, altıgen formlu bir çevre duvarı ile sınırlandırılmaktadır. Ana yönlerde bulunan kütlelerden biri altı koğuş ve bir cami mekânına sahipken, merkez mekâna yalnızca bir duvar ile bağlı bulunan diğer kütlelerin hamam, mutfak ve tuvalet gibi ıslak mekânlara ayrıldığı görülmektedir. Ara yönlerde yer alan iki kolun da benzer bir şekilde tuvalet ve mutfak işlevine sahip olduğu söylenebilir. Ara yönlere yerleştirilmiş bir başka kütle yine altı koğuş ve bir tevkifhaneye ayrılmış, son kütlede ise bir koridorun iki yanına imalathane, hademe odası, müdür odası, kalem odası, jandarma komutanı odası, jandarma koğuşu, doktor odası, eczahane, hela ve üç hastahane koğuşu yerleştirilmiştir. Söz konusu kollar arasında kalan bahçe alanında ise bahçeye açılan mekânların hangi mahkûm sınıfına ait olduğunu belirten notların yazıldığı görülür. Buna göre hapishanede kadın mahkûmlar, canî ve kabahat sahibi mahkûmlar, kürek cezasına sahip mahkûmlar ile müebbet ve idam cezası alan mahkûmlar için ayrılmış mekânlar bulunmakta, bir mahkûm grubunun diğerleri ile doğrudan iletişime geçmesi ışınsal planın imkânları dâhilinde engellenebilmektedir. Gerek plan şemasının hapishane yönetimine mahkûmun fiziki sınırları konusunda destek sağlaması gerekse içinde barındırdığı gündelik yaşam ihtiyacını karşılayabilen mekânların çeşitliliği ile söz konusu yapının, Meşrutiyet iktidarının arzu ettiği hapsedme modeline uygun özelliklere sahip olduğu söylenebilir.

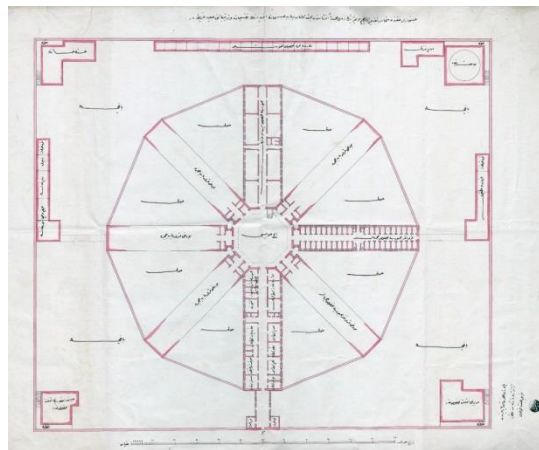
Şekil 4: 1914 Tarihli Ankara Hapishane Projesi (BOA, DH. MB. HPS. No. 39, Gömlek No. 2).

Şekil 5:1914 Tarihli Ankara Hapishane Projesi(Kaynak: BOA, DH. MB. HPS. No. 39, Gömlek No. 2).

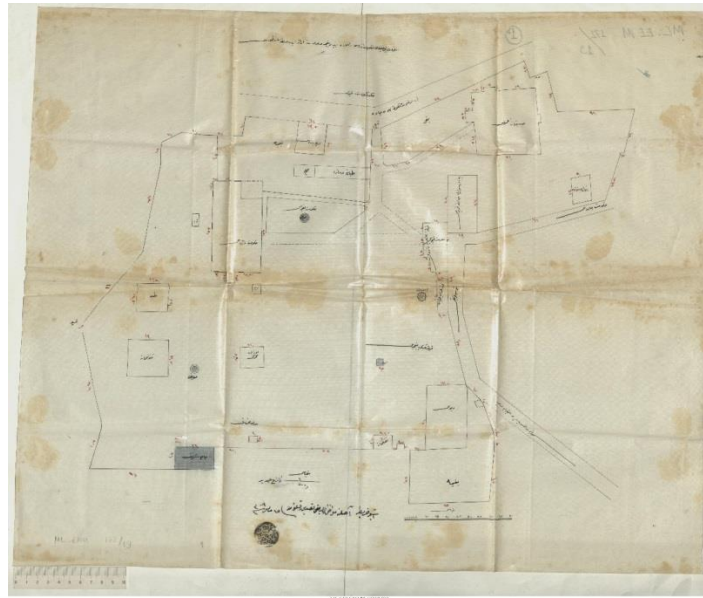
Şekil 6: 1870 tarihli Konya Hapishanesi projesi. Avlu merkezli plan şeması (Osmanlı Arşivi (BOA), İrade, Dahiliye [İ. DH.], No: 623, Gömlek No: 43343).

Şekil 7: Ferik Blunt Paşa mühürlü ışınsal planlı hapishane projesi (BOA, Plan-Proje-Kroki, Plan-Projeler [PLK. p.], No: 5384).

Şekil 8: 1925 tarihinde inşa edilen Ankara Hapishâne-i Umûmisi (Bir Şehir Kurmak: Ankara 1923-1933, (Ed. Ali Cengizkan, N. Müge Cengizkan), Ankara: Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yay. 2020, s. 255).

Şekil 9: Ankara Hükümet Konağı'nı ve çevresindeki kamu yapılarını gösteren 1893 tarihli vaziyet planı (BOA, Maliye Nezareti, Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti [ML. EEM.], No. 172, Gömlek No: 19).

2. SONUÇ

Tanzimat ilanının hemen sonrasında tartışılmaya başlanan ceza sistemi ve hukukunun kısa bir süre sonra karşısına çıkan mekân problemi, Osmanlı yönetimini modern hapishaneler inşa etmeye yönlendirmiş görünmektedir. Hapishanelerin idari yapılanma ve mimari tasarımlarına yönelik çok sayıdaki arşiv kayıtlarına bakıldığında 1840'lı yıllardan itibaren modern bir hapishane inşa etme arzusunun şekillendiği söylenebilir. Bu bağlamda "üretilen" ilk projeler de 1850'li yıllarda karşımıza çıkar. 1865 tarihli Ankara hapishanesi projesi de üretilen erken proje örneklerden biri sayılabilir.

Sahip olduğumuz üç projede uygulanan plan şemalarının Osmanlı hapishane mimarisinde yoğunlukla tercih edilen tasarım özelliklerine sahip olduğu söylenebilir. 1865 ve 1897 tarihli iki proje, avlu merkezli bir hapishane binası önermektedir. Avlu merkezli hapishanelerin hemen her coğrafyada inşası planlanan

hapishane projelerinde uygulandığı görülür. Bu bağlamda Sivas, Midyat, Erzurum, Niş, Konya (Şekil 6), Erdek, Kütahya ve Siroz gibi farklı kentlerde inşa edilen ve inşası düşünülen hapishaneler avlu merkezli plan şemasının tercih edildiği yapılara örnek olarak sunulabilir. Bununla birlikte 1914 yılında tip proje olarak önerilen ışınsal planlı şemanın Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaygın kullanımına karşın Osmanlı'da çok az örnekte tercih edildiği görülür. Bu bağlamda İzmir'de uygulanan hapishane binası ile İstanbul'da inşası düşünülen Umumi Hapishane ve Ferik Blunt Paşa'nın modern hapishane projesi olarak önerdiği nerede inşa edileceği belirtilmemiş bir proje (Sezer, 2020, s. 90; Osmanlı Arşivi (BOA), Plan-Proje-Kroki, Plan-Projeler [PLK. p.], No. 5384) (Şekil 7) ışınsal plan şemasının diğer örnekleri olarak gösterilebilir.

Ankara hapishanesine ait incelenen belgelerde yapının konumuyla ilgili herhangi bir detaya rastlanmamaktadır. 19. yüzyılda inşa edilen veya inşası düşünülen hapishane binalarının genellikle hükümet konağına bitişik nizamda ya da aynı avlu içinde tasarlandığı bilinmektedir. Örneğin Merzifon hükümet konağının alt katının bir bölümünün hapishane olarak işlev kazandığına yönelik bir fotoğraf bulunmaktadır (Osmanlı Arşivi (BOA), Fotoğraflar [FTG. f.], No. 1725). Aynı zamanda hapishane inşasına yönelik hazırlanmış pek çok proje dosyasında hapishane binalarının hükümet konağı arazisi içinde olduğu tespit edilebilmekte, 1913-1914 yıllarında hazırlanan sul varakaları da bu bilgiyi doğrulamaktadır. Ankara hapishanesi için hazırlanan sul varakasinda mevcut hapishanenin hükümet konağı avlusunda yer aldığı fakat hükümet konağına bitişik olmadığına yönelik bir detay verilmektedir. Buna göre hapishanenin bir cephesi çarşı yönüne, iki cephesi hükümet konağı caddesine ve bir cephesi de hükümet konağına bakmaktadır (Demiryürek, 2019, s. 135). Sul varakasından önce, 10 Haziran 1893 tarihli bir belgede yer alan ve Ankara Hükümet Konağı'nın vaziyet planını sunan çizimde, hükümet konağının arazisi içinde bulunan yapıların konumları belirtilmektedir (Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti, Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti [ML. EEM.], No. 172, Gömlek No: 19). Vaziyet planının yaklaşık olarak merkezinde kabul edilebilecek bir alanda bulunan hükümet konağının çevresinde matbah (mutfak), hamam, evrak mahzeni, debboy (depo), telgrafhane, cami-i şerif, fırka-i askeriye dairesi ve koğuşları, tüfenkhane, piyade ve süvari zabıt koğuşları ve matbaa ile hapishane binası yer almaktadır (Şekil 9). Fakat yine arşiv belgelerinde izlenen ve 1897 yılında inşası tamamlanıp açılışı yapılan hükümet konağı inşası (Avcı, 2017, s.130) sonrasında söz konusu 1893 tarihli vaziyet planında bir değişimin olup olmadığı konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Sul varakasından yola çıkarak 1914'te var olan hapishane binasının 1893 tarihli vaziyet planında gösterildiği gibi hükümet konağından bağımsız, fakat aynı arazi içinde konumlanma sürecinin devam ettiği görülmektedir. 1897 yılında inşası tamamlanan ve günümüze ulaşabilen hükümet konağının çevresinde günümüzde herhangi bir hapishane binasının bulunmaması, bununla birlikte başkent ilan edilen Ankara'nın hapishane ihtiyacını karşılamak üzere Ulucanlar mevkiinde yeni bir hapishane inşasının başlaması, arşiv belgelerinden takip edebildiğimiz hapishane binasının 1914-1925 yılları arasında tamamen kullanılamaz hale geldiğini ve yıkıldığını kanıtlamaktadır. Yeniden inşa edilen hapishanenin ise hükümet konağı çevresine değil, kent merkezinden nispeten uzak bir noktaya inşa ediliyor olması, cezalandırma mekanlarının kamusal alanlar ile bağlantısı meselesinde Osmanlı zihniyeti ile genç Cumhuriyet bürokrasisinin yaşadığı dönüşümü açığa çıkarmaktadır.

Hazırlanan tüm projelere ve yazışmalara bakıldığında Ankara hapishanesinin yaklaşık 60 yıl boyunca benzer sorunlarla mücadele içinde olduğu görülmektedir. Başta sağlık olmak üzere, güvenlik ve kapasite sorunları neredeyse her yazışmada tekrarlanmakta, sorunu çözmek için hazırlanan projeler ise farklı sebeplerden ötürü uygulanma şansı bulamamaktadır. 1858 tarihli belgede dile getirilen sorunların 1914'e gelindiğinde tekrarlanıyor olması bu süreci özetler niteliktedir. II. Meşriyet döneminde kurulan Hapishaneler Müdüriyetince (Mebani-i Emiriyye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti) yürütülen yazışmalara genel olarak bakıldığında ise Ankara'da yaşanan sürecin aslında pek çok kentte tekrar ettiği söylenebilir. 1909-1914 yılları arasında Anadolu ve Balkanlar'da geziler düzenleyen Tanin Gazetesi yazarı Ahmet Şerif Bey'in 1911'de Anadolu hapishanelerine yaptığı bir dizi ziyaret sonrası kaleme aldığı "Bu hapishaneler; insan ruhunu, medeniyet ruhunu ve adaleti kanatan sefaletaneler, bizim hükümetimiz ve memleketimiz için büyük birer lekedir" cümlesi (Ahmet Şerif, 1999, s. 281), dönemin hapishane mimarisinin genel karakterini ortaya koyan en çarpıcı ifade olarak kabul edilebilir. 1925 yılında jandarma dairesinden hapishaneye dönüştürülen ve zaman içinde eklenen mekânlarla genişleyen Ankara Hapishane-i Umumi'si (Cebeci Tevkifhanesi/Ulucanlar Cezaevi) (Şekil 8), genç cumhuriyetin başkenti Ankara'da on yıllar boyu süregelen hapishane ıslahı açmazının çözümü olarak kabul edilebilir. Yeterli genişlikte idari yapısı, muhafaza duvarları içinde avlu merkezinde sıralanan ve her bir birimin yine duvarlar aracılığıyla avlu bağlantısının kesildiği ve çevresinden izole, açık bir alana inşa edilen Cebeci Tevkifhanesi/Ulucanlar Cezaevi, Osmanlı bürokrasisinin arzu ettiği fiziki standartlara kavuşmuş görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktemur, A. M., Arslan, M. I. (2010). Ulusal Mimarlık Akımı ve İstanbul-Karaköy'deki Örnekleri. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 16, 1-32.
- Ahmet Şerif (1999). Anadolu'da Tanın, Cilt 1, (Haz. Mehmed Çetin Börekçi), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Avcı, Yasemin (2017). Osmanlı Hükümet Konakları Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aydın, Remzi (2019). "Mimar Kemaleddin Bey'in Hapishane Projeleri", Osmanlı Sanatında Değişim ve Dönüşüm (Ed. Ayşe Budak, Muzaffer Yılmaz), Konya: Literatürk Academia Yayınları.
- Bozkurt, Gülnihal (1996). Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cengizkan, Ali, Cengizkan, N. Müge (ed.) (2020). Bir Şehir Kurmak: Ankara 1923-1933, Ankara: Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Demiryürek, Halim (2019). Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914). İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Foucault, Michael (2019). Hapishanenin Doğuşu. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Yayınları.
- Powers, Gershom (1826). A Brief Account of the Construction, Management, and Discipline &c, &c. of the New-York State Prison at Auburn, Together with a Compendium of Criminal Law, Auburn: U. F. Doubleday.
- Schull, Kent (2014). Prisons in the Late Ottoman Empire Microcosms of Modernity, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Sezer, Selahattin (2020). Tanzimat Sonrası Osmanlı Hapishane Mimarisi: İşinsal Planlı Örnekler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çankaya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Şen, Ömer (2007). Osmanlı'da Mahkûm Olmak: Avrupalılaştırma Sürecinde Hapishaneler. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Yıldız, Gültekin (2012). Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Arşiv Belgeleri

- Osmanlı Arşivleri (BOA), Dahiliye, Hapishaneler Müdüriyeti [DH. MB. HPS.], No. 39, Gömlek No. 2.
- Osmanlı Arşivleri (BOA), Dahiliye, Hapishaneler Müdüriyeti [DH. MB. HPS.], No: 34, Gömlek No: 53.
- Osmanlı Arşivleri (BOA), Dahiliye, Müteferrik [DH. MB. HPS. M.], No: 11, Gömlek No: 26.
- Osmanlı Arşivleri (BOA), İrade, Meclis-i Valâ [İ. MVL.], No. 534, Gömlek No. 23980.
- Osmanlı Arşivleri (BOA), Bâb-ı âli Evrak Odası [BEO], No. 908, Gömlek No. 68047.
- Osmanlı Arşivleri (BOA). Bâb-ı âli Evrak Odası [BEO], No: 1174, Gömlek No: 87981
- Osmanlı Arşivleri (BOA), Meclis-i Valâ [MVL], No: 355, Gömlek No: 116.
- Osmanlı Arşivleri (BOA), Şûrâ-yı Devlet [ŞD], No: 1345, Gömlek No: 2.
- Osmanlı Arşivleri (BOA), Sadaret, Umum Vilayat Evrakı [A.]MKT. UM], No: 480, Gömlek No: 81.
- Osmanlı Arşivleri (BOA), Plan-Proje-Kroki, Plan-Projeler [PLK. p.], No. 5384.
- Osmanlı Arşivleri (BOA), İrade, Dahiliye [İ. DH.], No: 623, Gömlek No: 43343.
- Osmanlı Arşivleri (BOA), Fotoğraflar [FTG. f.], No. 1725.
- Osmanlı Arşivleri (BOA), Maliye Nezareti, Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti [ML. EEM.], No. 172, Gömlek No: 19.